

В статті розглядається метафорична фразеологізація в Новому Заветі, аналізуються семантичні маркери метафори, метонімії та синекдохи, експлікується мовна інформація фразеологічної картини світу в Новому Заветі.

Ключевые слова: фразеологізація, фразеологічна картина світу, метафора, метонімія, синекдоха.

Lesia Zvonska, doctor of philology, professor of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

THE METAPHORICAL CONSTRUCTION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE NEW TESTAMENT

The article deals with the metaphorical construction of phraseological units in the New Testament, analyses semantic markers of metaphor, metonymy and synekdocha, makes explicit the linguistic information of phraseological world view in the New Testament.

Keywords: phraseological unit, phraseological world view, metaphor, metonymy, synekdocha.

УДК: 811.161.2`367.32

Шинкарук Василь Дмитрович
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української та іноземних
мов, Національна академія керівних кадрів
культури і мистецтв

МОДУС І ДИКТУМ У СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню модусу й диктуму як двох основних рівнів у змістовій організації речення: 1) модусного, що відображає ставлення мовця до повідомленого, тобто як він сприймає, оцінює чи кваліфікує певну мікроситуацію, відображену реченням; 2) диктумного, що репрезентує реальну дійсність.

Ключові слова: модус, диктум, категорії модусу, категорії диктуму, модусно-диктумна структура, модусно-диктумні відношення, диктумне значення, модальне значення, предикатність, пропозиція.

На будь-якому етапі розвитку української синтаксичної науки серйозне вивчення семантико-синтаксичної структури мови було неможливе без залучення в певному обсязі відомостей про значення змістового аспекту речення. Змістова організація речення виступає в діалектичній єдності з його формальною організацією, «чистої» синтаксичної семантики поза мовною формою немає, тому аналіз значень синтаксичних одиниць на практиці звичайно збігається з аналізом формальних синтаксичних протиставлень. Із цього випливає, що роботи, присвячені формальній організації речення в українській мові, містили відомості і про його семантику.

Вивчення синтаксичної семантики актуалізувало проблему модальності в новому аспекті, який висунув на перший план питання про місце та роль різних явищ, що іменуються цим терміном, у семантико-синтаксичній структурі речення. Розмежування різних наукових підходів до вивчення модальності тісно пов'язане з трактуванням поняття «модус» [11, 51].

У лінгвістичній інтерпретації термін «модус» зазнав змін, причому сам Ш.Баллі чітко не визначив суть цього поняття, але його структуру обмежив двома компонентами – модальним дієсловом (мислення, волевиявлення, чуттєвого сприйняття) і модальним суб'єктом. Це призвело до суперечливого тлумачення цього терміна.

Переважає більшість дослідників вважає, що поняття модусу об'єднує досить широке коло значень, спільною рисою яких є суб'єктивність: у центрі уваги мовець і його ставлення до того, про що йдеться в реченні (пор. ідеї Е.Бенвеніста, О.В.Трунної, Т.В.Шмельової, Н.І.Большакової, І.Р.Вихованця, А.П.Загнітка, В.Д. Шинкарука).

Різні автори вводять до модального аспекту речення різні елементи. Так само, як і в аналізі структури висловлення виділяють неоднакову кількість актантів («відмінків», чи «ролей») – від п'яти до п'ятдесяти, так і в аналізі його модально-комунікативного аспекту дослідники виокремлюють різну кількість категорій модусу («операцій», або «трансформацій»). Ці відмінності зумовлені здебільшого об'єктивними факторами, передусім складністю описуваного об'єкта. До того ж, диктумна частина може, у свою чергу, зазнавати трансформації, тому іноді важко відокремити трансформацію, яка

належить до диктуму, від тієї, що стосується модусу. Відмінності можуть бути породжені мовним матеріалом, яким оперує дослідник, або, ймовірніше, різними граматичними концепціями авторів.

Порівняльний аналіз теорій модусно-диктумних відношень дає змогу відокремити загальні, безсумнівні факти від тих, які мають невиразний статус, викликають сумніви і потребують системного дослідження. Такий аналіз виявляє розбіжності у виділенні категорій речення та у віднесенні їх до модусної або диктумної частини [13, 119].

У кожній мові є своя система засобів вираження цих частин. Хоч відомостей про модусні категорії накопичено чимало, вони все одно розрізнені, а іноді й суперечливі внаслідок складності об'єкта дослідження, розбіжностей у граматичних концепціях авторів, відмінностей мовного матеріалу. Крім того, аналізуючи суб'єктивний зміст речення, різні автори виділяють неоднакову кількість категорій модусу (пор. концепції В. Г. Гака, Г. П. Ломтева, Б. Потьє, Е. Руле, І. П. Сусова).

Через функціональні поняттєві категорії у свідомості людини відображаються відношення об'єктивної дійсності. Мовні ж семантичні функції є значеннями мовних знаків. Вони закріплені за морфологічними, синтаксичними, словотворчими чи лексичними засобами вираження та їхніми комбінаціями. Мовна інтерпретація поняттєвих категорій виявляється через значення частин мови, граматичних категорій, лексико-граматичних розрядів, семантику певних типів речень (висловлень).

В описах диктуму в сучасній теорії синтаксису використовують різні поняття. Це зумовлено складною природою змісту речення, в якому виділяють три рівні його репрезентації – денотативний, логіко-семантичний та мовно-семантичний.

У сучасній лінгвістиці склалися певні уявлення, що дають змогу оцінити теоретичну значущість диктуму в структурі речення. Поняття змісту, семантики, значення речення досить широке. Із нього потрібно виокремити ту частину значень, яку Ш. Баллі назвав диктумом і яку сучасному лінгвістові зручно називати номінативною, вважаючи, що її призначення – номінація певного фрагмента дійсності.

Терміни «номінативний компонент» і «диктум» не передбачають, однак, будь-якого розчленування і моделювання цього компонента змісту речення, який охоплює кількісний і якісний «вимір» змісту речення, а отже, і «одиницю» такого виміру, створення типології цих одиниць. Таке завдання можливе в разі залучення поняття пропозиції [10, 145].

Центральне місце це поняття посідає в працях із семантичного синтаксису, орієнтованих на вивчення структури ситуації як денотата речення. Поняття пропозиції запозичено з логіки, де за його допомогою позначали те спільне, що є в реченнях і їхніх можливих перефразуваннях у конкретних мовах. Пропозицію витлумачують як модель відображуваної реченням події, ситуації, як об'єктивний зміст речення (див. праці Т. В. Шмельової, І. Р. Вихованця). Вона є частиною речення, позбавленою супровідних суб'єктивних значень і граматичної своєрідності формальної організації речення.

Сама пропозиція не є комунікативною одиницею. Вона стає нею тільки за умови, коли актуалізується у формі того чи того конкретного висловлення. Пропозиція може реалізуватися як у формі речення, так і в формі непередикативної конструкції. Така пропозиція, уведена до складу речення, сприяє формуванню асиметричної структури, у якій спостерігаємо розбіжність між планом вираження і планом змісту. Ця розбіжність є не результатом недосконалої будови мови, а обов'язковим і необхідним явищем, без якого людська мова не могла б нормально функціонувати і розвиватися. Асиметрія зумовлена не браком засобів вираження чи ж недосконалістю людської пам'яті, а особливістю плану змісту – його невичерпністю, у зв'язку з чим мовні засоби повинні бути гнучкими і протяжними.

Системний підхід до вивчення пропозиції полягає в з'ясуванні закономірностей відображення дійсності в семантиці речення, у її витлумаченні з погляду співвідношення диктуму і модусу та з погляду репрезентативної функції мови.

Репрезентативний зміст речення – це основний (денотативний) зміст речення, суть якого полягає в номінації, репрезентації відношення повідомлюваного до конкретного референта дійсності, предмета думки тощо. Диктум є номінативно-репрезентативною одиницею реченнєвої структури.

У сучасному мовознавстві диктум найбільшою мірою відбивають поняття пропозиції і валентності, що з різних боків характеризують речення як знак ситуації і виступають інструментом розмежування елементарних і неелементарних простих речень.

Модусно-диктумна співвіднесеність (далі – МД-співвіднесеність) – це відношення між елементами семантичної моделі, один із яких знаходиться в М-частині, а інший в Д-частині речення, у якому і диктум, і модус виражені предикативно або лексично, тобто відповідними мовними вираженнями (далі – МВ). Класичним прикладом МД-співвіднесеності може слугувати напр., речення:

Вона обіцяла мені, що [вона] виспитья перед іспитом або речення із прямою мовою, напр.: Батько подивився на неї [Наталію] і сказав: – Ти в мене сьогодні як царівна (М.Івасюк).

Саме такі конструкції здебільшого потрапляють у поле зору дослідників анафори. Однак з'ясувальне складне речення і речення прямої мови далеко не вичерпують список конструкцій, у яких може реалізуватися МД-співвіднесеність.

МД-співвіднесеність по-різному корелює з іншими референтними відношеннями. Її варто відрізнити від міжпропозитивної співвіднесеності, яку можна назвати ДД (диктумно-диктумною) співвіднесеністю. Це співвіднесеність у структурах обставинного й означального типу [8]. Сферу використання цих понять Т.В. Шмельова обмежує поліпропозитивними, а не поліпредикативними об'єктами, у яких жодна з пропозицій не входить до сфери дії іншої, а основним змістом структури є відношення між пропозиціями [9] – релятивна логічна пропозиція. Прикладом міжпредикативної ДД-співвіднесеності може слугувати співвіднесеність у складнопідрядному реченні часу, напр.: Коли людина помирає, вона безпомічна (М. Івасюк).

МД-співвіднесеність виникає при актантних відношеннях між частинами, коли спостерігається асиметрія синтаксичного відношення, і одна з частин потрапляє у сферу дії іншої. Ця асиметрія, вставленість однієї частини речення в іншу і відрізняє МД-структури від ДД-структур і утворює мовний фактор, що впливає на особливості вираження МД-співвіднесеності.

МД-співвіднесеність перетинається з монособ'єктністю, пор., напр., монособ'єктне ЗР-що: Дмитро Петрович стверджує, що [Дмитро Петрович] не одержував від тебе листа, який вимагає термінової відповіді (Ю. Збанацький).

Відношення перетинання означає, що існують монособ'єктні конструкції з МД-співвіднесеністю, але вони не вичерпують ні монособ'єктних конструкцій, ні випадків МД-співвіднесеності. Однак категорія монособ'єктності відіграє значну роль в аналізі МД-співвіднесеності.

МД-співвіднесеність реалізується в реченнях з мовленнєвою каузацією, або імперативних реченнях, у яких використовуються М-предикати із семантикою спонукання: наказати, веліти, просити, радити тощо, і виражається:

1) у лексичному значенні предиката, напр.: Скористаюся з нагоди і запрошую [прошу приїхати] до нас у Чернівці науковців з Інституту української мови НАН України;

2) в інфінітивній конструкції, напр.: Тамара [з нагоди неділі] попросила [мене] залишитися у місті;

3) у з'ясувальному складному реченні, напр.: Хочу, щоб ви надихалися цього повітря (О.Гончар).

Розмаїтість засобів вираження МД-співвіднесеності вимагає їх упорядкування, опису умов їхнього вживання в МД-структурах, що повинно сприяти більш чіткій диференціації МД-співвіднесеності і суміжних явищ.

Як показав огляд літератури і попередні спостереження, особливості МД-співвіднесеності варто шукати не в засобах вираження, а в принципі їхнього використання, у способі, механізмі вираження.

Виявлено, що наявність і характер вираження МД-співвіднесеності і для граматики мовця, і для граматики слухача визначається дією декількох чинників, хоч значущість цих факторів і принцип їхнього обліку для створення речення і його розуміння різний. До цих чинників належать:

1. Референтна ситуація: єдність/тотожність особи, включеної в подію зовнішньо-внутрішньої сфери (інакше – володіння інформацією), і особи, щодо якої відбувається ця подія, - рефлексивна діяльність двох видів:

а) суб'єктно-рефлексивна діяльність (у референтній події особа здійснює розумову, емоційну або мовленнєву дію, змістом якої є подія з участю цієї ж особи);

б) адресатно-рефлексивна діяльність (у референтній події до особи звернене мовлення, змістом якого є подія, у якій бере участь ця ж особа).

2. Потенції лексеми, здатної до вживання як номінація референтної ситуації, напр., лексема проситися – здійснювати мовленнєву дію, щоб референт адресата мовленнєвої дії дозволив референтові суб'єкта мовленнєвої дії зробити рух. Такі лексеми ми іменуємо рефлексивними.

3. МД-структура, яка визначає можливий набір засобів співвіднесеності, пор., наприклад, структура зі з'ясувальними відношеннями, яке припускає можливість використання різних засобів у різному оформленні, та інфінітив, що не допускає ніякого вираження, напр.: Мама сказала, що [мама] хотіла б усіх вас побачити; Наступного дня він (редактор) сказав Миколі Васильовичу, що з новою роботою [Миколі Васильовичу] варто почекати; Директор сказав, що ці та інші питання

співробітництва, безсумнівно, знайдуть своє відображення в його переговорах з батьківським комітетом; [Розпорядження щодо хлопчиків ніякого зроблено не було]. Сказано було тільки тримати обох у кухні.

4. Актантне співвідношення і відмінкове оформлення співвідносних компонентів.

Оскільки диктумна частина може мати різну семантичну і формальну структуру, а модусна частина має однаковий вид, то насамперед необхідно говорити про можливість вступати у відношення співвіднесеності компонентів останньої. Іншими словами, вираховування актантних співвідношень зручніше задавати, виходячи з можливостей модусу. До цього ж висновку приводить і семантична залежність, що завжди спрямована від модусної частини до диктумної.

У відношенні МД-співвіднесеності можуть брати участь два модусних актанти, суб'єкт і адресат, яких об'єднує загальна властивість: вони живі, причому в більшості типів МД-структур обмеження ще суворіше – це особи. «Антропоморфізм» співвідносних компонентів – також одне з головних відмінностей МД-співвіднесеності від ДД-співвіднесеності, що не обмежує семантичну інтерпретацію і коло референтних класів основного іменування і засобу співвіднесеності.

Для МД-співвіднесеності фактор вираження модусного її компонента відіграє особливу роль, оскільки невираження його в деяких позиціях припускає іменне вираження диктумного актанта, пор., напр.: [Між Іваном Петровичем і Петром Івановичем] Між ними] була досягнута домовленість, що Петро Іванович поїде потягом, а Іван Петрович полетить літаком.

Інтерпретація цієї МД-структури спирається на тлумачення двох значень невиражених актантів. Їх можна визнати як два різних актанти, тоді іменні вираження інтерпретуються як іменування з точки зору мовця, а МД-співвіднесеність інтерпретується за референційним [14]; або як фокусний, типовий, пор.: Він поговорив з Петром Івановичем. Була досягнута домовленість, що Петро Іванович поїде потягом, а він [Іван Петрович] полетить літаком; Він поговорив з Іваном Петровичем. Була досягнута домовленість, що ВІН (Петро Іванович) поїде потягом, а Іван Петрович полетить літаком.

Однак невиражені компоненти можна визнати комплексним агенсом, і тоді іменне вираження свідчитиме про дроблення суб'єкта, напр.: Між ними була досягнута домовленість, що Петро Іванович поїде потягом, а Іван Петрович полетить літаком.

У цьому випадку маємо не «чисту» співвіднесеність, а «дроблення» референта модусного компонента, більш складні референтні відношення, а іменування з погляду мовця є змушеним, оскільки викликається причинами, не пов'язаними з його інтенціями.

Перші два чинники визначають наявність МД-співвіднесеності, а три останніх програмують спосіб її вираження.

І для граматики мовця, і для граматики слухача рефлексивна ситуація і засіб співвіднесеності є крайніми точками: для мовця – відповідно початком і кінцем синтезу, а для слухача - кінцем і початком аналізу.

І в тому, і в іншому випадку очевидна центральна роль лексеми модусного предиката. З одного боку, вона позначає модусну ситуацію і визначає актантне значення модусного компонента співвіднесеності, з іншого боку, вона є підставою, що визначає інші компоненти плану вираження: МД-структуру і відмінкове оформлення М-компонента. І крім того, частина лексем М-предиката самостійно виражають рефлексивні події, тобто несуть у собі семантичну структуру, яка включає в себе співвіднесеність актантів.

Тому неминуче модель і розуміння речень із МД-співвіднесеністю повинна містити в собі якнайважливіший компонент лексеми модусного предиката. При цьому підході сама МД-співвіднесеність є реалізацією потенцій такої лексеми.

Рефлексивні події можуть мати досить різноманітне вираження, але релевантним є розмежування двох типів:

1) окреме – з вираженням події внутрішньої або внутрішньо-зовнішньої сфери лексемою предиката з нерефлексивним значенням і вираженням суб'єктної або адресатної рефлексивності за допомогою засобу співвіднесеності, напр.: Не думала я, що коли-небудь [я] скажу йому «дурний»;

2) спільне – з вираженням лексемою предиката і події, і рефлексивності, пор., напр.: домовитися: Україна і Угорщина домовилися разом про спільне туристичне партнерство (Із газети); З огляду на величезну потребу колгоспів Буковини в комбайнах, облдержадміністрація домовилися з Румунією про покупки [облдержадміністрацією] у неї (Із газети).

У реченнях очевидний паралелізм між компонентами значення предикатної лексеми і, зокрема, модусною і диктумною ситуаціями МД-структури.

Однак між вираженням референтної ситуації в реченні і її лексичному вираженні існує велика різниця. Речення позначає подію актуально, у мовленні слово позначає клас однотипних подій і позначає його віртуально (протиставлення віртуального/актуального введено Е.Бенвеністом [4]), тобто потенційно, і ця потенція повинна реалізуватися у реченні.

По-друге, у лексиці відображаються стійко повторювані і соціально значущі події (пор., наприклад, у Н.Д.Арутюнової протиставлення норми й аномалії щодо їхнього різного відображення в мові й мовленні [2, 3]). Слово позначає не подію, а його схему, загальний і досить умовний контур.

І по-третє, потенція лексеми, що позначає рефлексивну ситуацію, не обов'язково реалізується у вигляді МД-структури.

Так, наприклад, деякі з таких лексем взагалі не мають об'єктної синтаксичної валентності, напр.: Одуматися (Зрозумівши помилковість своїх намірів, своєї поведінки, відмовитися від них, змінити їх).

Інші лексеми, маючи деліберативну валентність, рідко реалізують їх у реченні, пор., напр.: коливатися, девербатив якого також практично не має об'єктної валентності.

Частина рефлексивних лексем виражає співвіднесеність морфемно, напр.: самовихвалення, самолюбство та ін., а частина лексично, пор. апетит (бажання їсти) і спрага (бажання пити).

Похідні предикатних лексем часто, зберігаючи семантику предикатив, втрачають їхню синтаксичну об'єктну валентність, що теж не дозволяє назвати формовану ними конструкцію МД-структурою. Так, іменник-девербатив звичайно зберігає об'єктну валентність дієслова (часто вимагаючи іншої форми), але вона стає факультативною, а прикметник, а особливо прислівник, взагалі втрачають відповідну валентність.

Необхідно розмежувати модус і диктум речення, з одного боку, та іменовану лексемою і валентністю (змістовна, об'єктна) подію, з іншого. Також треба розрізнити МД-співвіднесеність як властивість компонентів речення і рефлексивність як референтну властивість лексеми.

Наявність окремого і спільного вираження рефлексивних подій припускає три типи лексем зі значенням володіння інформацією, що визначаються стосовно двох властивостей: сумісності з рефлексивністю й обов'язковістю рефлексивності. Це такі типи:

1. Несумісні з рефлексивністю: слух, поголоска тощо.
2. Сумісні з рефлексивністю, але які не виражають її: сказати, думати, кричати тощо.
3. Ті, що виражають тільки рефлексивні події: подумати, домовитися, хотіти тощо.

Перший тип формують лексеми, що позначають ситуацію з невизначеним або узагальненим суб'єктом іменованої пропозиції, як-от: як слух, репутація, авторитет. Серед цих слів є і дієслова, напр.: вважатися тощо. Узагальненість суб'єкта може бути виражена морфемно, напр.: загальноновизнаний, загальновідомий тощо. Невизначеність або узагальненість суб'єкта іменованої пропозиції становить перешкоду для його співвіднесеності навіть з невизначеним або узагальненим МВ у змістовій пропозиції: уживання двох невизначених референцій дає не співвіднесеність, а невизначені відношення між референтами, а анафора або нульове вираження неможливі через відсутність у лексем даної групи суб'єктної валентності, пор. речення, де Д-суб'єкт визначений:

Поширилася чутка, що за талонами будуть давати (кому?) два кілограми цукру;

Люди довідалися, що (ці люди) за талонами одержать два кілограми цукру.

Другий тип утворюють лексеми із загальним значенням події даного типу, напр.: говорити, думати, бачити тощо, а також лексеми з різними актуалізованими аспектами події, крім референтних відношень між учасниками: інтенсивністю (напр., говорити-кричати-репетувати), ставленням до чужого мовлення (вставити, випередити, підтвердити й ін.), фазовістю (почати-продовжувати-скінчити) тощо (класифікації дієслів мовлення за актуалізованими аспектами [5]).

Третій тип предикатних лексем позначає рефлексивні події і тому становить для нашого дослідження найбільший інтерес. Класифікація лексем цього типу задає природну класифікацію рефлексивних подій, а отже, являє собою мовну модель подій рефлексивних, оскільки в лексиці відбиваються тільки соціально релевантні події.

Наявність великої кількості слів, що позначають рефлексивні події, свідчить про те, що їх є ціла низка у складі внутрішньої і внутрішньо-зовнішньої сфери, що ці події утворюють.

Класифікація подій, однак, випереджається двома фрагментами мовної моделі світу, релевантними для рефлексивності.

Для мовної моделі світу, що виявляється в системі лексичних значень слова й у словотворі, важливо протиставлення найбільш близькій людині, діяльній сфери, і більш віддалених сфер, а також сфер, закритих від спостереження, що описуються з меншими подробицями і користуються при цьому засобами цієї найближчої сфери [6, 7 та ін.]. Як бачимо, ця модель світу працює і в процесі опису

семантики предикатів сприйняття. Однак для внутрішньої і знакової діяльності людини розподіл найближчої і далекої сфер організовано по-іншому – через співвіднесення з внутрішньою сферою людини.

Оскільки мислення й емоційна сфера людини не щільно пов'язані з об'єктивним (просторово і в часі) розміщенням подій і об'єктів, то в найближчу до людини сферу потрапляють не ті, що спостерігають або задіяні до предметної діяльності об'єкти і події, а явища, до яких людина випробовує «внутрішню», емоційну або ментальну близькість, як би далеко вони не перебували від людини об'єктивно.

Наявність ближчих до людини і більш віддалених сфер пов'язане з тим, що рефлексивні події можуть бути по-різному зорієнтовані на своїх учасників. Така орієнтованість може бути:

1) прямою, спрямованою на особистість учасника ситуації, взятого як якась психофізична цілісність; назовемо цю сферу *его-сферою*;

2) непрямою, спрямованою на обличчя, предмети і явища, що входять в особливу сферу; визначаємо її як сферу причетності.

Обидві ці сфери утворюють особисту сферу, репрезентовану в лінгвістиці Ю.Д. Апресяном [1].

Ю. Д. Апресян розрізняє особисту сферу мовця і особисту сферу героя. На його думку, особисту сферу мовця утворюють «сам мовець і всі, що йому близькі фізично, морально, емоційно або інтелектуально.., усе, що знаходиться в момент висловлення в його свідомості» [1, с.28]. Поняття особистої сфери героя аналогічне поняттю особистої сфери мовця, але пов'язане не з прагматичною ситуацією, а з денотативним аспектом мовних одиниць.

Особиста сфера являє собою невизначене коло об'єктів і явищ, тому вона не є в актуалізованому вживанні, у реченні. З цієї причини особиста сфера як конструкт входить в опис віртуальних мовних об'єктів: прагматичних факторів (пор. особиста сфера мовця) і лексем (особиста сфера героя), а уже в складі цих об'єктів реалізується в реченні.

У дослідженні Ю. Д. Апресяна представлено в основному опис особистої сфери мовця, а про особисту сферу героя згадано тільки, що це поняття входить у тлумачення таких слів, як *пишатися*, *викладатися* і їхніх похідних, а також *комплімент* і *образа* [1, 29-30].

Поділ особистої сфери на *его-сферу* і сферу причетності дозволяє диференціювати три типи предикатів:

1. Предикати, орієнтовані тільки на *его-сферу* (*е-сферу*), що мають співвіднесеність в асертивному компоненті значення, пор., напр.: *Каятися* (усвідомлюючи свою провину або помилку, випробувати жаль; *признатися* у своїй провині, помилці; *признатися* у своїх гріхах, *сповідатися*).

2. Предикати, орієнтовані тільки на сферу причетності (*П-сферу*), що мають співвіднесеність у пресуппозитивному компоненті значення, що задає *бенефіцієнтність* мовця тексту у валентністній події, напр.: *провідати*, *визнати*, *вивідати*.

3. Предикати, орієнтовані на особисту сферу (*О-сферу*), що не обов'язково у реченні організують співвіднесеність, однак, як і предикати другої групи, мають співвіднесеність у пресуппозитивному компоненті значення, пор., напр.: *просити*, що означає подію з двома учасниками-особами (актанти – суб'єкт і адресат), при цьому адресатна рефлексивність орієнтована на *Е-сферу*, а суб'єктна рефлексивність – на *О-сферу*, пор., напр., із *СО-співвіднесеністю* і з співвіднесеністю у пресуппозиції: *Микола це пам'ятає, тому що дуже просив, щоб його взяли; Марія (з нагоди неділі) попросила [мене] залишитися у місті* (пресуппозиція: в інтересах Марії).

Причетність – це семантична категорія, що характеризує наявність зв'язку між особою, яка бере участь у події зовнішньої або зовнішньо-внутрішньої сфери, і особою, предметом чи подією, що є одним з об'єктів цієї діяльності, причому зв'язку, усвідомленого особою, яка бере участь у цій події.

Причетність – це широко трактоване відношення, що включає в себе різні прямі і непрямі відношення мовця до елементів змістової події: *бенефіцієнтність*, *споріднення*, *сусідство*, *гіпо/гіперонімічні відношення* тощо. Це відношення може бути і не цілком зрозумілим – важливе усвідомлення мовцем його наявності.

Категорія причетності відіграє важливу роль саме в тлумаченні, у лексичному значенні *М-предиката*, у його потенціях. У реченні причетність реалізується як одне з утворюючих її відношень.

Відношення причетності, знаходячись у пресуппозиції значення лексеми, може переходити у пресуппозицію речення і може бути уточнене, піддане сумнівові тощо.

Отже, *МД-співвіднесеність* є специфічним референтним відношенням. Вона одночасно і внутрішньотекстове відношення, і відношення іменування до компонента ситуації, оперування цим іменуванням (дейксис). Виявляється це в тому, що *МД-співвіднесеність* використовує як власне засоби і механізми співвіднесеності, так і *дейктичні засоби* і механізми. Причиною цього є двоїста природа

експліцитної модусної частини: з одного боку, вона є частиною речення, з іншого боку, вона – аналог прагматичної ситуації.

Вираження МД-співвіднесеності залежить від декількох факторів, що діють у комплексі. До цих факторів віднесена конкретна лексема предиката модусної частини, думка автора тексту, актантно-відмінкове оформлення співвідносних іменувань і вид синтаксичної конструкції речення.

Критерієм, що розподіляє вживання спеціалізованих і неспеціалізованих засобів вираження МД-співвіднесеності є думка автора тексту. У реченнях з експліцитним модусом є дві думки: надфразова, звичайно пов'язана з автором тексту, і внутрішньофразова, що відображає позицію суб'єкта модусної частини речення. Внутрішньофразова думка виражається спеціалізованими засобами співвіднесеності, а надфразова - неспеціалізованими.

Література

1. Апресян Ю.Д. Перформативы в грамматике и словаре // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1986. – Т. 45. – № 3. – С.208–223.
2. Арутюнова Н. Д. Аномалия и язык (к проблеме языковой «картины мира») // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3. – С.9-19.
3. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка, событие, факт. – М.: Наука, 1988. – 338 с.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
5. Касимова Г.К. Глаголы со значением информации и субъективные связи их предикативных форм // Слово и грамматические законы языка: Глагол. – М.: Наука, 1989. – С.211-247.
6. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности. – М.: Наука, 1986. – 158 с.
7. Уфимцева А.А. Семантика слова // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – С.5-80.
8. Черемисина М.И., Скрибник Е.К. Системные отношения в сфере сложного предложения: корреляции между формальным и содержательным аспектом // Системные отношения на разных уровнях языка. – Новосибирск: Новосибир. ун-т, 1988. – С. 6-19.
9. Шмелева Т.В. Семантический синтаксис: Текст лекций из курса «Современный русский язык». – Красноярск: Изд-во Красноярск. ун та, 1988. – 106 с.
10. Шинкарук В.Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення: Монографія. – Чернівці: Рута, 2002. – 272 с.
11. Шинкарук В.Д. Репрезентації модусних категорій в сучасній українській мові // Мовознавство. – 1999. – № 2–3. – С.50–56.
12. Шинкарук В.Д. Семантична структура персуазивності як категорії модусу // Система і структура східнослов'янських мов: Міжжафедеральний збірник наукових праць / Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 1999. – С.72–75.
13. Шинкарук В.Д. Співвідношення диктуму і модусу в структурі складного речення // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Романська філологія. – Чернівці: ЧДУ, 1998. – Вип.21. – С.118–121.
14. Bohnert H.G. The semantic status of commands. – Philos. Sci., 1945. – Vol. 12. – N4. – P.16-24.

References

1. Apresian Ju.D. Performativy v grammatike i slovare // Izvestiia AN SSSR. Ser. lit. i iaz. – 1986. – Т. 45. – № 3. – S.208-223.
2. Arutiunova N. D. Anomaliia i iazyk (k probleme iazykovoi «kartiny mira») // Voprosy iazykoznanii. – 1987. – № 3. – S.9-19.
3. Arutiunova N.D. Tipy iazykovykh znachenii: Otsenka, sobytie, fakt. – М.: Nauka, 1988. – 338 s.
4. Benvenist E. Obshchaia lingvistika. – М.: Progress, 1974. – 447 s.
5. Kasimova G.K. Glagoly so znacheniem informatsii i sub'ektivnye svyazi ikh predikativnykh form // Slovo i grammaticheskie zakony iazyka: Glagol. – М.: Nauka, 1989. – S.211-247.
6. Kubriakova E.S. Nominativnyi aspekt rechevoi deiatel'nosti. – М.: Nauka, 1986. – 158 s.
7. Ufimtseva A.A. Semantika slova // Aspekty semanticheskikh issledovani. – М.: Nauka, 1980. – S.5-80.
8. Cheremisina M.I., Skribnik E.K. Sistemnye otnosheniia v sfere slozhnogo predlozheniia: korreliatsii mezhd formal'nym i sodержatel'nym aspektom // Sistemnye otnosheniia na raznykh urovniakh iazyka. – Novosibirsk: Novosibir. un-t, 1988. – S. 6-19.
9. Shmeleva T.V. Semanticheskii sintaksis: Tekst lektsii iz kursa «Sovremennyy russkii iazyk». – Krasnoiar'sk: Izd-vo Krasnoiar'sk. un ta, 1988. – 106 s.
10. Shynkaruk V.D. Katehorii modusu i dyktumu u strukturi rechennia: Monohrafiia. – Chernivtsi: Ruta, 2002. – 272 s.
11. Shynkaruk V.D. Rerezentatsii modusnykh katehorii v suchasnykh ukrainskii movi // Movoznavstvo. – 1999. – № 2–3. – S.50-56.

12. Shynkaruk V.D. Semantychna struktura persuazyvnosti yak katehorii modusu // Systema i struktura skhidnoslovianskykh mov: Mizhkafedralnyi zbirnyk naukovykh prats / Nats. ped. un-t im. M.P.Drahomanova. – K., 1999. – S.72-75.

13. Shynkaruk V.D. Spivvidnoshennia dyktumu i modusu v strukturi skladnoho rechennia // Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Zbirnyk naukovykh prats. Romanska filolohiia. – Chernivtsi: ChDU, 1998. – Vyp.21. – S.118-121.

14. Bohnert H.G. The semantic status of commands. – Philos. Sci., 1945. – Vol. 12. – N4. – P.16-24.

Шинкарук Василий Дмитриевич, доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедры украинского и иностранных языков, Национальная академия руководящих кадров культуры и искусств

МОДУС И ДИКТУМ В СТРУКТУРЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Статья посвящена исследованию модуса и диктума как двух основных уровней смысловой организации предложения: 1) модусного, отражающего отношение говорящего к сообщаемому, а именно: его восприятие, оценку или квалификацию той или иной микроситуации, отраженной в предложении; 2) диктумного, репрезентирующего реальную действительность.

Ключевые слова: модус, диктум, категории модуса, категории диктума, модусно-диктумная структура, модусно-диктумные отношения, диктумное значение, модальное значение, предикатность, пропозиция.

Vasyl Shynkaruk, doctor of Philology, professor, head of the Ukrainian and foreign languages chair, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

MODUS AND DICTUM IN THE STRUCTURE OF A SENTENCE

The article is a comprehensive study of the modus and dictum categories, that are viewed as two main levels in the contents organisation of a sentence: 1) subjective, that reflects the speaker's attitude to the utterance, that is the way in which he perceives, names, evaluates or qualifies a certain micro-situation, reflected by a sentence (modus level), and 2) objective, that represents actual reality (dictum level).

Modus and dictum are investigated in the aspect of nominative derivation, that is nomination of an event, fact or situation of reality in its close relation to the process of grammatical structuring. Analysis of modus and dictum in a sentence structure from the point of view of the communicative activity of the speakers is closely connected with the theory of syntactical nomination.

While elucidating the informative and referential contents of a sentence, the role of subjective and pragmatic factors, related to the speaker's personality was taken into account.

The criteria of differentiating modus and dictum and their correlation in the semantic and syntactical structure of a sentence have been defined, the contents of notions that are directly connected with them is verified, the hierarchy of means of modus and dictum expression in a sentence structure has been established. The correlation between lexical, morphological, syntactical means of modus and dictum meanings in a sentence structure has been substantiated, the contents and scope of invariant modal meanings of reality, potentiality and irreality have been defined. Different means of modal meaning presentation (discreet and non-discreet; explicit and implicit) are differentiated and described.

Two classes of predicatives have been defined and substantiated: M-predicatives, that contain interpretations of objective contents of a sentence, different evaluations of the speaker, his feelings and volition, and D-predicatives, that express objective information. Dictum predicatives present a «stretch» of extra-linguistic existence, while modus predicatives unlike D-predicatives are not independent, they function as a frame of objective information, provide information about speech situation, interpret dictum.

M-predicatives have been differentiated into six semantic varieties: thought, speech, sensation, mental state, imagination, existence.

A notion of modus-dictum syntactical structure (MD-structure) has been introduced into scientific use and classification of MD-structures, built with consideration of special functional features and sentence internal analytical features has been created.

MD-structures with modus-dictum relations of clarification, cause, clarification-cause, clarification-condition, condition-result, concession, purpose have been singled out.

Modus and dictum are investigated in the aspect of nominative derivation, that is nomination of an event, fact or situation of reality in its close relation to the process of grammatical structuring. Analysis of modus and dictum in a sentence structure from the point of view of the communicative activity of the speakers is closely connected with the theory of syntactical nomination. Means of explication of actualised connective syntactical ties have been traced and modus-dictum relations in the aspect of communicative status of sentence units and their components have been analysed.

The understanding of MD-correlation with consideration of presentations that exist in the theory of reference and semantic syntax has been formed.

Key words: modus, dictum, categories of modus, categories of dictum, modus-dictum structure, modus-dictum correlation, modus-dictum relation, dictum meaning, modal meaning, dictum-predicative, modus-predicative, proposition, valency.